

УДК 347

СІМЕЙНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ – КРИЗЬ СЕРЦЕ

Зорислава Ромовська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: zoryslava.romovska@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0005-9060-7926*

Окреслено Сімейний кодекс України, що діє 20 років. Народжувався він важко, під голосний крик тих, котрі противилися утвердженню нового за духом українського сімейного права. Чого лише не вигадували вони: «штовхає», «суперечить», «примушує», – щоб заглушити позитивну оцінку: «глибше», «ширше», «інакше». Сімейний кодекс підтвердив, що Україна здатна брати участь у творенні європейського сімейного права.

Розглянуто, що наявність окремого Сімейного кодексу засвідчила сприйняття Україною сучасної європейської тенденції регулювання сімейних відносин окремими кодексами, що має посилити державну охорону сім'ї, забезпечити здійснення людиною природних прав на материнство та батьківство.

Сімейний кодекс України – світоглядний законодавчий акт, який, регулюючи сімейні відносини, здійснює одночасно функцію виховання, утверджуючи загальнолюдські гуманітарні цінності. У ньому багатогранно проявилася ідеологія ненасильства. Одним із проявів якої є можливість договірного регулювання сімейних відносин.

Доведено, що Сімейний кодекс забезпечив цивілізацію любові, наділивши учасників сімейних відносин новими правами і обов'язками, продовжуючи утверджувати відповідальність за долю кожного, хто поруч, за тих, хто давав тобі любов. Подано статті, які надали юридичного звучання таким поняттям, як «повага» і «любов», котрі можна трактувати відокремлено одне від одного і разом як «повага до любові іншого» і «зневага до любові іншого».

За час, що минув, Верховна Рада України ухвалила понад 55 законів, які внесли різні зміни до Сімейного кодексу. Серед них були правильні і хибні, масштабні і дрібні.

Ключові слова: сімейне право, законопроект, ідеологія ненасильства, право на повагу, цивілізація любові.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2024.78.232>

Історія українського сімейного права бере свій початок із давніх-давен. Українська народна філософія закарбувала чимало поведінкових вимог, якими керувався український народ: «На милування нема силування», «Чоловік – не на рік, а на весь вік»; «Жінка – не чобіт, з ноги не скинеш», «Шануй матір, шануй батька і добре тобі буде», «Матір – не та, що народила, а та, що зростила», «Хто добре працює, той гараздує», «Хата, як покришка, що скажеш, те в ній має пропасти», «Поганий той, хто гніздо своє паскудить», «Не смійся над старим, сам ним колись станеш».

У радянські часи нашої історії кодекси союзних республік, які регулювали сімейні відносини, були майже тотожними кодексові РРФСР. За цим стежили різні наукові й ненаукові інституції в Москві.

Можливість творення свого, українського сімейного законодавства випала нам лише тридцять років тому. Довелося, найперше, озирнутися на свій історичний

досвід, глянути на досвід інших держав, зняти з п'єдесталу довершеності законодавство радянського періоду, розірвати міцну пуповину, яка тримала українську правничу науку в лоні науки російської, відмовитися від нарративу «зачем выделяться». Останнє як прояв проімперського мислення міцно заволоділо мізками тих, хто волею випадку виявився причетним до формування системи права України, самостійно працювати не вмів або не хотів і бачив свою місію у крадіжці чужого. Щоб при нагоді можна було знову причепити нам ярлик меншовартості.

Життя вимагало нових законодавчих рішень великої кількості проблем, які хвилювали суспільство. «У своїй хаті – своя правда». Це Шевченківське гасло стало орієнтиром у своєрідній битві за український Сімейний кодекс, яку довелося вести одночасно на двох фронтах, відстоюючи самостійність Сімейного кодексу і кожен його світоглядну новелу.

Початком її стало включення написання проекту Кодексу про шлюб та сім'ю (такою початково була назва Кодексу) у план законопроектних робіт Міністерства юстиції. Робочу групу з його написання Кабінет Міністрів УРСР створив 24 березня 1992 р. Першим її головою була заступниця Міністра юстиції С. Р. Станік, а її заступницею – професор Я. М. Шевченко. Свою роботу у складі цієї робочої групи вважаю неефективною: більшість із моїх пропозицій не враховано; кінцевий варіант проекту підготувала сама Я. М. Шевченко. Зі слів С. Р. Станік, почутих від неї у приватній розмові, цим проектом вона не задоволена.

А тим часом тривала робота над проектом Цивільного кодексу. Моя перемога у специфічному науковому тендері на написання книги «Спадкове право» суттєво погіршила наші стосунки з Я. М. Шевченко. «Я отдаю ей наследственное право, но в семейное пускай не лезет», – цей жандармський наказ Ярослава Миколаївна віддала так голосно, щоби я могла його почути. У них була і образа за попередній програв й перевищена самооцінка своїх наукових заслуг у сфері сімейного права, й неакадемічна манера спілкування.

Утім, у сімейному праві я насправді «жила» уже давно. Книжки «Права і обов'язки батьків і дітей» і «Аліментні зобов'язання» опублікувала 1973 р, «Защиту в советском семейном праве» – 1985 р. А ще протягом тридцяти років вела у Львівському університеті курс сімейного права. Та й докторську дисертацію присвятила також проблемам сімейного права.

Усе це забезпечило мою босздатність у продукуванні і відстоюванні нових поглядів щодо законодавчого регулювання сімейних відносин. Тому, мовчки споглядати, як рідне мені сімейне право, як квіточка, «в руках нелюба ув'ядає» (слова Івана Франка), було неможливо.

Наші дискусії іноді відбувалися так гучно, що інші члени робочої групи залишали нас наодинці. Рішення про включення «сімейного права» у структуру проекту Цивільного кодексу члени робочої групи прийняли раптово, без обговорення, за пропозицією тодішнього міністра юстиції С. П. Головатого.

Маючи у своїх руках можливість прийняття вольових рішень, Ярослава Миколаївна підготувала, утаємничено від мене, остаточний варіант «Сімейного права». І саме він увійшов у текст проекту Цивільного кодексу України, поданого на розгляд Верховної Ради¹.

¹ З дозволу С. П. Головатого, в цей проєкт включили мої варіанти трьох початкових глав, замість запозичених, чи пак – вкрадених, у росіян. Можна собі уявити, якою була б радість «старшого брата» від такого показу нашої уявної немочі.

Мені відмовили у можливості навіть ознайомитися з ним. «Не давайте їй, інакше ми тут (у Санаторію Верховної Ради у Пущі-Озерній) сидітимем ще три місяці». Мій варіант проєкту «Сімейне право» А. С. Довгерт, який був фактичним керівником робочої групи, не захотів навіть взяти до рук: «Не хочу скандалів». Текст своїх зауважень передала В. Л. Мусіяці, який був тоді заступником Голови Верховної Ради, він обіцяв зателефонувати, але його телефон уперто мовчав.

Проєкт Цивільного кодексу (включно з Книгою 6 «Сімейне право») Верховна Рада прийняла у першому читанні 5 червня 1997 р., без обговорення, за методом «махнем не глядя». Після цього я подала народному депутатові М. М. Рябцю як суб'єктові права законодавчої ініціативи свої зауваження майже до всіх статей цієї книги, щоби він подав їх на розгляд Верховної Ради.

Надалі проєкт Цивільного кодексу довго лежав без руху. Тимчасова спеціальна комісія з доопрацювання проєкту Цивільного кодексу, керована О. В. Лавриновичем (фізиком за базовою освітою), не надто ним переймалася. До того ж насувалися чергові парламентські вибори. Я ж тихенько обмірковувала своє бачення окремого Сімейного кодексу України, проєкт якого (уже як народний депутат України III-го скликання) подала на реєстрацію 16 липня 1999 р. Формальних підстав для відмови у його реєстрації не було, адже законопроєкту «Сімейне право» Верховна Рада на розгляді не мала. Якийсь заінтересований народний депутат міг би, звичайно, подати на розгляд проєкт постанови про зняття проєкту Сімейного кодексу з реєстрації. Але такого не виявилось.

Завдяки цьому проєкт Сімейного кодексу спокійно «став у чергу» на розгляд у першому читанні. У його текст я включила все те, що вважала своїм: із своїх книжок, дисертації, а також те «моє», що містилося в статтях книги 6 проєкту Цивільного кодексу. Я була переконана, що заперечувати моє авторство щодо них ні в кого не буде щонайменшої підстави. Як потім виявилось, даремно. Заступник Голови Верховної Ради України В. М. Медведчук, який формував порядок денний пленарних засідань, шість разів включав проєкт Сімейного кодексу до розгляду у п'ятницю, останнім у списку. Свідомо. Знаючи, що до нього черга не дійде. Таким чином він гальмував його прийняття, будучи особисто зацікавленим у провалі цієї ідеї.

Отож, 12 травня 2000 р. «спектакль» мав шанс повторитися, якби не виступ народного депутата В. Г. Черненка: «Сьогодні проєкт Сімейного кодексу знову виносено на розгляд останнім у списку. Це – неповага до колеги. Прошу перемістити час його розгляду». В. М. Медведчука в сесійній залі не було. Голова Верховної Ради України І. С. Плющ ставить її на голосування, і в результаті – я на трибуні. «Цей день я запам'ятаю, як чарівний сон. Сьогодні вже всьоме проєкт Сімейного кодексу виноситься на розгляд, і саме сьогодні я не взяла тексту свого виступу, бо не мала надії, що він знадобиться. Але свій виступ я знаю напам'ять. Сімейні відносини – це тонкий, живий організм, який потребує дуже чіткого і водночас дуже толерантного регулювання. Я є автором проєкту Сімейного кодексу, але його співтворцями вважаю тих науковців, праці яких мені допомогли перетворити ідею у формулу закону, а також судову практику, яка давала поштовх думкам. Співтворцем його вважаю також реальну практику життя».

Проект Сімейного кодексу подолав бар'єр першого читання з результатом: «За – 246»¹.

У постанові Верховної Ради України було написано таке:

1. «Проект Сімейного кодексу України, внесений народним депутатом України Ромовською З. В., взяти за основу.

2. Доручити Комітету Верховної Ради України з питань правової політики, разом з Інститутом законодавства Верховної Ради України доопрацювати зазначений законопроект, з урахуванням зауважень і пропозицій, висловлених народними депутатами України, і внести його на розгляд Верховної Ради України у другому читанні».

На виконання цієї постанови Інститут законодавства підготував висновок, у якому, насамперед, визнав сімейно-шлюбне законодавство самостійною галуззю національного законодавства України. Це було для мене дуже важливо, адже на той час ширилася думка, що прийняття окремого Сімейного кодексу – це повернення назад, до більшовизму. «Ви заодно з Вишинським», – крикнув мені з-пересердя один із народних депутатів.

Опоненти не хотіли бачити того, що чимало держав Центральної Європи мають окремі Сімейні кодекси. До прикладу, в Республіці Польща, після достатньо тривалої дискусії, відмовилися від включення сімейного права у структуру Цивільного кодексу. Ідею окремого Сімейного кодексу України підтримав Верховний Суд України. Натомість Міністерство юстиції «хиталося», залежно від того, хто його очолював.

У названому висновку Інститут законодавства відзначив новизну проекту Сімейного кодексу: значну кількість його статей наповнено новим прогресивним змістом, новим поглядом на вирішення проблем сім'ї, значно звужено втручання держави у регулювання сімейних відносин, учасникам сімейних відносин надано право самостійно визначати свої права та обов'язки. Інститут законодавства схвалив запровадження заручин, надання права на аліменти тому з подружжя, хто є працездатним, припинення права на аліменти у зв'язку з передачею права власності на нерухомість, усиновлення повнолітньої особи тощо.

Інститут законодавства зробив кілька слухних критичних зауважень: про недоцільність поширення презумпції батьківства щодо чоловіка, який подав заяву про реєстрацію шлюбу, але згодом відмовився від реєстрації шлюбу; про необхідність конкретизації окремих статей. «Підстави виникнення сім'ї мають бути чітко визначені законом», – так Інститут законодавства відреагував на припис статті 3 проекту щодо можливості створення сім'ї не лише на підставі шлюбу, кровного споріднення і усиновлення, а й на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Але якщо б тридцять років тому в проекті Сімейного кодексу було чітко написано, що жінка і чоловік можуть створити сім'ю й без шлюбу, це стало би серйозною перешкодою

¹ Цю постанову було прийнято завдяки підтримці комуністичної більшості. Тоді нею керував С. І. Гуренко. Саме він першим з числа комуністів почав вітатися зі мною відразу після мого виступу «з трибуни» з вимогою про зняття з будівлі Верховної Ради України герба УРСР. До речі, сам він – з Іловайська, а його мама викладала в школі українську мову і літературу. Правдоподібно, що саме він як голова фракції розпорядився щодо підтримки проекту Сімейного кодексу. Тому, для мене він – як білий птах, з чорною ознакою. Припускаю, що у війні України і росії Станіслав Гуренко, якби був живий, не зрадив би Батьківщини, а став би на її бік, як це він вчинив під час голосування за Декларацію про державний суверенітет України. Це – такі мої роздуми, зумовлені словами Сергія Жадана: той, хто не виступав проти України, – наш.

його прийняттю. Своє гучне заперечення неодмінно висловила б Я. М. Шевченко, яка можливість створення сім'ї жінкою і чоловіком «в обхід» шлюбу категорично заперечувала. За допомогою цього психологічного маневру вдалося «приспати» увагу моралістів. У результаті ті, котрі жили в т. зв. цивільному шлюбі, дістали можливість не відчувати себе вигнанцями, ізгоями, а жити з усвідомленням своєї гідності. Цьому сприяла й ч. 2 ст. 64 ЖК, згідно з якою право на житло мають не лише подружжя, а й інші особи, які проживають однією сім'єю. З позиції сьогодення, можемо стверджувати, що свою позитивну регулюючу місію ст. 3 СК виконує сповна. В ній немає запрошення до нешлюбного співжиття жінки і чоловіка, а є лише гарантія захисту інтересів того, хто потрапив у полон непорядної особи. Тобто йдеться про один із способів цивілізації любові.

«Закон не повинен регулювати моральні відносини», – зазначалося у висновку Інституту законодавства. Однак складно збагнути, про що йшлося. Якщо про відносини нематеріальні, тобто особисті, духовні, то зараз сфера їх законодавчого регулювання у Цивільному та Сімейному кодексах дуже широка. До того ж моральність, тобто духовність поширюється й на регулювання відносин власності, утримання. Завдяки висновку Інституту законодавства Верховної Ради України перспектива прийняття Сімейного кодексу України стала більш райдужною. Підготовка проекту Сімейного кодексу до другого читання відбувалася одночасно з підготовкою до другого читання проекту Цивільного кодексу, з книгою «Сімейне право». Хто кого перемає? У проект Сімейного кодексу було додано чимало новел, які я умисно не включила у текст до першого читання, щоб не налякати ними когось із депутатів¹. А в проєкт до третього читання включила найбільш вибухові новели. І ця тактика виявилася правильною.

Підходжу якось у сесійній залі до С. П. Головатого, який тоді керував робочою групою з опрацювання проекту Цивільного кодексу, й кажу: «Віддайте мені «Сімейне право», навіщо воно Вам, адже ні наукового, ні політичного інтересу у Вас нема». Сергій Петрович у відповідь: «Я Вам пропоную таке: пишіть у «Сімейному праві» все, що хочете, але хай воно залишається в Цивільному кодексі». Після короткої паузи я погоджуюся: «Гаразд, але з умовою, що мені доручать провести наукове редагування всього проекту Цивільного кодексу». Сергій Петрович згоден: «Ідем до Медведчука», – який був головою Тимчасової спеціальної комісії з доопрацювання проекту Цивільного кодексу.

Мою умову прийнято. На знак згоди, як у давні часи, обмінюємося потиском рук.

Так, С. П. Головатий та В. В. Онопенко були свідками «договору з дияволом», який вилився у постанову Тимчасової спеціальної комісії від 2 листопада 2000 року такого змісту: «Доручити З. В. Ромовській провести наукове, а Юридичному управлінню Верховної Ради – юридико-технічне редагування проекту Цивільного кодексу»².

¹ Одного з близьких мені народних депутатів я попросила проголосувати за Кодекс у першому читанні. Та він не проголосував, бо його налякали ст. 128 СК, яка по-новому визначила підстави для судового визнання батьківства. Саме таке могло статися й з іншими депутатами, які приміряли Кодекс на себе.

² У Відкритому листі до керівництва Верховної Ради України, народних депутатів, надрукованому у газеті «Юридичний вісник» // 17–23 листопада 2001 р., авторами якого були А. С. Довгерт, Н. С. Кузнєцова, Я. М. Шевченко, зазначалося, що надання З. В. Ромовській можливості одноосібного редагування проекту є безпрецедентним.

Вийшло, що я зрадила сама собі. Щоправда, під тиском усвідомлення того, що українізувати проєкт Цивільного кодексу України, значна частина якого – безсоромний плагіат з російського, більш нікому. Та й конфліктувати з Н. С. Кузнецовою, яка позиціонувала себе автором більшої частини книги 5 «Зобов'язальне право», ніхто б не наважився. Дізнавшись про цю домовленість, керівник Юридичного управління М. Теплюк натякнув на можливість обману. Про те саме почула й від першого посла України у США, народного депутата О. Білоруса. Наступного дня, разом із В. Безуглою, науковцем Юридичного управління, розпочинаємо дуже складну роботу, яка тривала, однак, лише один день. Домовилися про зустріч «завтра», але вона не відбулася. Працювати їй зі мною заборонили. Хто? Ніхто не пояснив, але було зрозуміло, що так розпорядився В. М. Медведчук. Тому, роботу над проєктом Цивільного кодексу продовжила самостійно. Згодом я подумки подякувала В. Медведчукові, адже в результаті його поведінки отримала подвійний вигравш: «зняла сором» з великої частини проєкту Цивільного кодексу і виграла битву за Сімейний кодекс¹.

У той самий час робоча група з опрацювання проєкту Цивільного кодексу оприлюднила свій остаточний варіант проєкту, підготованого до третього читання. До нього включили безліч моїх пропозицій до всіх книг, поданих раніше, але уже із зазначенням авторства інших народних депутатів, зокрема В. Л. Мусіяки і студента-заочника юрфаку, фінансиста С. Москвіна, на шию якого «навішали» найбільше моїх пропозицій. Останній виправдовувався, мовляв, до проєкту жодних пропозицій не подавав. За допомогою цієї фальсифікації намагалися, з одного боку, викреслити моє ім'я з історії законотворення, а з іншого, зганьбити, звинувативши у плагіаті. «Те, що З. В. Ромовська називає своїм, насправді уже міститься в проєкті Цивільного кодексу. Творче досягнення колективу авторів не можна вважати творчим досягненням одного автора, який щось робив в процесі підготовки проєкту», – це слова із експертного висновку Я. М. Шевченко.

Автор лукавила, адже знала, що говорить неправду. А вердиктом Я. М. Шевченко: «Проєкт Сімейного кодексу, поданий З. В. Ромовською, як запозичений і надзвичайно низької якості, не підлягає навіть доопрацюванню, а тому повинен бути відхилений». Свою позицію Я. М. Шевченко згодом пояснила так: «Сімейний кодекс пропонує відступлення назад, до патріархальної сім'ї, яка силоміць тримає і придушує особистості кожного зі своїх членів, сприятиме руйнації сім'ї, розпаду сімейних стосунків і зв'язків між родичами» [7, С. 10]. Але що саме дало підставу для такого нищівного висновку?

Я була подивована, ображена й розлючена одночасно. На якусь мить заповонила навіть думка звернутися в суд з позовом про захист ділової репутації. Але відлягло². Та все ж я не могла не відреагувати: «Щоби переконатися в тому, кому які ідеї належать, коли вони були висловлені, прочитайте, будь ласка, мої пропозиції до Кодексу про шлюб та сім'ю, надіслані Мінюсту ще 1975 р., а також мою статтю у «Праві України» про проблеми сімейного права. Ніколи не краля

¹ Роботи з дерусифікації проєкту виявилися надто багато, час підганяв, тому завершити її мені не вдалося. В результаті цього маємо у Цивільному кодексі України аж одинадцять вкрадених у росіян глав (8-11 Книги першої, 54, 61, 65, 71-74 Книги п'ятої) як своєрідний пам'ятник «вікопної дружби».

² Про померлих, кажуть, говорити треба лише хороше. Я вважаю інакше: про померлих – лише правду.

чужого, у будь-якому вигляді. Але не маю наміру віддавати своє. Наукова громадськість кожній з нас воздасть за наші діла. Я переконана в цьому».

На противагу цьому тиску, я ініціюю створення тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради для з'ясування, кому, за що і скільки було заплачено із коштів, виділених одним із німецьких фондів. У сесійній залі комуністи давно оприлюднили суму: 1,5 мільйона доларів США на опрацювання проєкту Цивільного кодексу і 1,2 мільйона – на його доопрацювання. Цього ніхто не оспорив, значить, було саме так. До цієї комісії запрошую кількох «зубастих» народних депутатів. Загроза була реальною, тому заметушилися. А. С. Довгерт попередив про можливість наукової ізоляції і запитав, чи я її не боюся¹. У підсумку, Сімейний кодекс залишили у спокою. Я ж, зрозумівши, що моя атака спрацювала, відкликала заяву про створення цієї комісії, за що отримала подяку від В. М. Медведчука.

Утім, на шляху Сімейного кодексу залишилася ще одна перешкода: треба було виключила книгу 6 «Сімейне право» із структури проєкту Цивільного кодексу, прийнятого уже в другому читанні. І ось 19 грудня 2000 р. це рішення було прийнято. Сімейний кодекс звільнили від прив'язки до Цивільного кодексу. Можна було нарешті полегшено зітхнути. Напередодні розгляду проєкту Сімейного кодексу у третьому читанні Міністерство юстиції направило Верховній Раді черговий пакет зауважень. Голова Комітету з питань правової політики В. М. Задорожний доручає мені самій скласти відповідь від імені Комітету, без спеціального її обговорення. Нарешті він мені повірив. І сталося це після того, як моя помічниця Л. Третьякова показала йому те, що вдалося зробити до проєкту Цивільного кодексу. Він подивований, і з тих пір ми стали майже однодумцями.

Розгляд проєкту Сімейного кодексу у третьому читанні відбувся 15 листопада 2001 р. Вів засідання В. М. Медведчук. Народні депутати після обідньої перерви поволі, неохоче поверталися до зали пленарних засідань. Їх надто мало. Коли я вже виступала, почали «підтягуватися» і до кінця мого виступу депутатів уже було достатньо для голосування.

«Я переконана в тому, що Сімейний кодекс допоможе кожному реалізувати своє право на щастя, про яке свого часу говорив академік Д. Сахаров».

Того дня В. М. Медведчука наче підмінили, був у доброму гуморі, підбадьорював і намагався навіть захистити від настирливого депутата, який засипав запитаннями. «Ви запитуйте, коли буде проголосовано Цивільний кодекс, так я вам скажу: відразу після того, як ми приймем Сімейний», – так відреагував він на репліку народного депутата Ю. С. Кармазіна. Отже, появу окремого Сімейного кодексу В. М. Медведчук сприйняв, на диво, спокійно і навіть назвав Сімейний кодекс «стратегічним законодавчим актом».

Коли почалося голосування, я не встигла добігти до заповітної кнопки.

«За – 254!» «Шановні народні депутати, сьогодні, з вашою допомогою, я склала важкий іспит. Спасибі велике». Після цього від керівництва Верховної Ради отримала сатисфакцію: запросили на зустріч із жінками-парламентаріями Естонії. Проте радість моя була передчасною. Президент України Л. Д. Кучма наклав *veto*,

¹ Першим проявом такої ізоляції стало невключення мене до складу авторського колективу, який готував перший Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України (К., 2004). Тому те, що було мною написано до першої книги, а також до п'ятої книги і до всього обсягу книги другої та шостої, коментували ті, котрі в їх опрацюванні безпосередньої участі не брали. А потім були інші прояви ізоляції, й було їх багато. При байдужому спогляданні тих, хто міг би втрутитися, але не став.

зробивши два зауваження. Перше – право на позов про захист прав учасників сімейних відносин має належати й прокуророві. Друге стосувалося перенесення набрання чинності Кодексом: з 1 січня 2002 р. у на 1 січня 2003 р.

Президент мав рацію. Особливо – щодо другого. Пояснити помилку можу хіба що величезною напругою, яка затьмарила очевидне: півтора місяця для підготовки до набрання чинності Сімейного кодексу явно замало. Первісну дату чинності було зафіксовано у Прикінцевих положеннях давно. І на неї більше не звертали увагу. Утім, понад рік чекання – надто багато. Але Верховна Рада погодилася із позицією Глави держави і 10 січня 2002 р. прийняла Сімейний кодекс зі змінами, запропонованими ним.

Увесь 2003 р. був наповнений радістю з приводу цієї перемоги й одночасно тривогами. Міністерство юстиції почало формувати авторський колектив для написання нового варіанту «Сімейного права», але уже у структурі Цивільного кодексу. І хоча нічого цінного з-під їхнього пера так і не вийшло, ідея поглинання Сімейного кодексу Цивільним кодексом не згасала: її 2005 р. озвучив перед іноземними журналістами Міністр юстиції Р. Зварич.

Початком здійснення цієї афери став Закон від 26 грудня 2002 р., яким Верховна Рада змінила Прикінцеві положення: «Цей Кодекс набирає чинності одночасно з набранням чинності Цивільним кодексом України». А почалося все спокійно: Верховна Рада обговорювала законопроект В. В. Онопенка, яким продовжувалася дія глави «Опіка та піклування» Кодексу про шлюб і сім'ю, з внесенням відповідного доповнення до Прикінцевих положень Сімейного кодексу. Законопроект у першому читанні підтримало 384 депутати.

Після голосування слово надали М. Оніщуку: «1 січня наступного року, тобто через 4 дні повинен почати діяти новий Сімейний кодекс України... Свого часу, коли приймався Сімейний кодекс, малося на увазі, що він почне діяти одночасно з новим Цивільним кодексом. І він навіть уже робить текстові посилання на статті нового Цивільного кодексу. Його немає, тому я прошу проголосувати в цілому з доповненням щодо терміну дії, введення в дію Сімейного кодексу узгодити, тобто ввести в дію одночасно з Цивільним кодексом. Дуже дякую. Це просить вся юридична громадськість» (Із стенограми пленарного засідання. 13.38.15 до 13.39.11).

Але ж все це – суцільна неправда. У Сімейному кодексі не могло бути посилань на статті ще не прийнятого Цивільного кодексу. Та й про прохання усієї юридичної громадськості – також вигадка. Її ніхто й не питав. Все відбулося дуже швидко і навіть якимось зненацька. З голосу, хоча кожна пропозиція мала б бути подана письмово й пройти попереднє обговорення у комітетах.

Цю пропозицію підтримало 386 голосів. Народні депутати Л. Григорович, Л. Зубов, М. Павловський, В. Семенюк виступили із заявою з приводу цього, в якій вони відзначили таке:

«На совісті М. Оніщука залишається додатковий аргумент – прохання про це «усієї юридичної громадськості», який, безперечно, зіграв вирішальну роль при голосуванні. Із розмов з багатьма народними депутатами випливає, що вони не мали можливості детально ознайомитися з тим, що було поставлено на голосування. Ці обидві обставини, вважаємо, були складовими частинами добре спланованого кимось сценарію, спрямованого на фактичне нищення Сімейного кодексу.

Цим Законом завдано удару не лише по особистих інтересах багатьох громадян, а й інтересах суспільних. Ціла система державних органів, нотаріат, адвокатура виконали великий обсяг роботи щодо підготовки до дії Сімейного кодексу України. Інформацію про основні положення Сімейного кодексу України було

поширено не лише в Україні, а й за кордоном. Тисячі людей пов'язували з цим Кодексом свої надії на справедливе вирішення їхніх проблем».

Казали, що керував цим дійством Міністр юстиції О. В. Лавринович, а М. В. Оніщук був лише виконавцем. Треба було виграти час, щоб ціною надзусиль виконати-таки домовленості з іноземним інвестором. Протести щодо цього «депутатського хуліганства» (вислів О. А. Барабаша) не дали жодного результату¹.

Оскільки цей Закон офіційно опубліковано 11 січня 2003 р., можна стверджувати, що Сімейний кодекс України таки почав діяти 1 січня 2003 р. і діяв, хоча й надто коротко. Та про це всі промовчали, хоча його новел очікували тисячі людей. До прикладу, мали змінитися підстави для судового визнання батьківства, на що, певно, розраховувала не одна вагітна нешлюбна жінка. Не один студент, який потребував допомоги, сподівався на право на аліменти від батька. До позитивних перспектив готували себе й інші учасники сімейних відносин. А тут держава «викинула такий фортель». Нечувано! То, може, й справді причини цього зачалися у чиемусь гаманці? Про цей ляпас українському парламентаризму змовчали. Підготовані нові вивіски (зі словами «акти цивільного стану» замість слів «акти громадянського стану»), бланки, підзаконні нормативні акти поклали на сховок, до 2004 р.

Скориставшись перенесення початку дії Сімейного кодексу, Я. М. Шевченко вдруге направила керівництву Верховної Ради України свій «експертний висновок», у якому наполягала уже на скасуванні Сімейного кодексу до набрання ним чинності. З тих самих підстав: запозичений, надзвичайно низької якості, як нормативно-правовий акт жодної цінності не має, тому «належить його відхилити без будь-якого обговорення».

Згодом Ярославна Миколаївна до своєї позиції додала таке: «Сімейний кодекс пропонує відступлення назад, до патріархальної сім'ї, яка силоміць тримає і придушує особистості кожного зі своїх членів, розпаду сімейних стосунків і зв'язків між родичами» [7, С. 10]. Звідкіля така ненависть?! Однак очікування Я. М. Шевченко не справилися.

Так, січня 2004 р. є початком дії Сімейного кодексу України. Тобто час з моменту прийняття Кодексу і до початку його дії («законодавчі канікули») тривав майже два роки. Такого, певно, в історії ще не було. Програвши війну за Сімейний кодекс, опоненти зосередили свої зусилля проти тих новел, які могли зробили Україні честь. Серед них особливе місце й надалі посідало Міністерство юстиції України, яке діяло вже від імені Кабінету Міністрів України як суб'єкта законодавчої ініціативи.

Якось Іван Огієнко, аналізуючи стан української культури, написав таке: «Для мене нема жодного сумніву, що культура українська на всі старі віки, аж до ХІХ століття, була значно вищою од культури московської. Якою би вона була зараз, коли б ми творили її вільним руками?» [4, С. 123]. Ці слова хочу повернути до історії з Сімейним кодексом України. Він був би значно кращим, якби не довелося витратити душевні сили й час на боротьбу зі вчорашнім днем. Кажуть, у педагогіці і сімейному праві спеціалістами є усі. Саме тому Сімейний кодекс викликав так багато емоцій. Одні дякували, інші критикували і навіть обурювалися. Втім, перших було більше: дякували на вулиці, телефонували, писали відгуки, листи, просили поради і допомоги у реалізації новел.

¹ Я в той день була в Києві, слухала по радіо трансляцію пленарного засідання, але відразу й не зрозуміла, про що власне проголосував Парламент.

«Ми скористалися правом на поновлення розірваного шлюбу»; «Я – мачуха, дякую за право на участь у вихованні пасинка»; «Замість права на аліменти син отримав право власності на квартиру»; «Дякуємо за право на подвійне прізвище для дитини», «Завдяки вам я як бабуся утвердила своє право на участь у житті дитини» тощо. Новел у Сімейному кодексі було дуже багато: фундаментальних і дрібних. Адвокатам, нотаріусам, суддям треба було очиститися від утрамбованих у своїх мізках «старих» знань і досвіду й негайно братися за перенавчання. А це – завдання не з простих. Тому нарікання на Кодекс з боку ледачих мало підставу.

«Яка сепарація», – здивувалася столична суддя, коли один пан приніс їй, за мою порадою, позовну заяву не про розірвання шлюбу, а про встановлення режиму окремого проживання. На наступній зустрічі з ним суддя уже володіла інформацією і навіть згадала про Тридентський Собор Римської католицької церкви 1563 р, який вперше увів сепарацію, заборонивши розірвання шлюбу. Апеляційний суд скасував рішення суду з тієї причини, що позов про стягнення аліментів на внука подала бабуся, не будучи його опікуном. Судді не звернули увагу, що в Кодексі бабу і діда наділено статусом законного процесуального представника. В іншому випадку суд хибно визначив початок позовної давності у спорі про поділ подружнього майна, не звернувши увагу на ст. 72 СК.

«Сімейний кодекс регулює сімейні відносини ширше, глибше і в більшості випадків – інакше», – так відреагували на нього судді Верховного Суду України Г. І. Давиденко і А. Г. Ярема [8, С. 12]. І я вдячна їм за таку оцінку, яка дала підставу пишатися зробленим.

Приємно, до сліз було почути відгуки на Кодекс польської професури:

«В Сімейному кодексі України – досконалі ідеї, яких ми не знали. Варто знати право сусідів, бо воно може стати в нагоді. Кажуть, що мудрі люди – на Заході, але це не так» (Ельжбета Голевінська-Ляпінська);

«Україна творить європейське право» (Тадеуш Смічинський). А тим часом мої колеги-науковці продовжили «точити ніж на брата»: «Нарешті набув чинності Сімейний кодекс України, якого з жахом очікувала вся країна»; «Заплуганий, як клубок»; «Сімейний кодекс «накрив» усіх: не лише нотаріусів, працівників органів РАЦС, але й працівників БТІ, а зараз доходить черга до судів».

Першою нанесла удар професор І. В. Жилінкова [2, С. 9]. Їй у главі 6 «Особисті немайнові права і обов'язки подружжя» не сподобалося все. Мені ж – навпаки. Тому я шораз, на пів жартома, на пів всерйоз раджу: не читайте цю главу наодинці, а, притулившись одне до одного, читайте разом, вголос.

Замість двох статей у Кодексі 1969 р, маємо нині вісім. Але новизна не в цьому, а в тому, що ця дуже важлива частина відносин у шлюбі отримала додатково юридичний окрас: те, що раніше вважали таким, що лежить за межами закону, піднято до рангу юридичного права і юридичного обов'язку.

«Дружина та чоловік зобов'язані спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги»; «Чоловік зобов'язаний утверджувати в сім'ї повагу до жінки-матері»; «Дружина зобов'язана утверджувати в сім'ї повагу до чоловіка-батька»; «Дружина та чоловік відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній». А закріплення за кожним із подружжя права на повагу до своєї індивідуальності засвідчує одночасне встановлення їхнього взаємного юридичного обов'язку – поважати один одного.

Завданням кожного закону, а тим більше Сімейного кодексу, є, якщо не підняття рівня суспільної моралі, то принаймні – запобігання його падінню. Тому,

звинувачення у моралізаторсько-повчальному тоні багатьох статей цієї глави – даремне. Адже в них не просто повчання, у них – вимога, веління закону, яке має юридичні гарантії його здійснення.

Зрештою, функцію повчання, тобто виховання ніхто від приписів закону не відбирав. Завдяки цим приписам любов та повага стали юридичним еталоном правозгідності поведінки дружини і чоловіка в сім'ї. Поведінка дружини чи чоловіка, яка суперечить цьому еталону, є неправозгідною (протиправною) і може мати наслідком розірвання шлюбу. Цей посил дозволяє нам вийти на розуміння розірвання шлюбу як санкції за протиправну поведінку. Але при цьому ми будемо й надалі усвідомлювати, що любов, як вважав Іван Франко, може щезнути й без нашої вини.

Без любові можна жити, тобто – існувати. Зневага ж для багатьох – це як смерть. Саме цим було зумовлено пропозицію змінити ст. 3 Конституції України, поставивши на перше місце серед найвищих соціальних цінностей не життя, а повагу. Адже саме за повагу до себе, до своєї сім'ї, до України тисячі українців віддали своє життя.

У ст. 83 СК серед підстав позбавлення одного із подружжя права на утримання немає вчинення ним акту зневаги до іншого з подружжя. Втім цю прогалину стосовно конкретної життєвої ситуації суд може подолати, якщо впевниться у несправедливості такого законодавчого регулювання. Тому, не перестаю пропагувати слова академіка С. Дністрянського: «Держава мусить дати судді право заступити законотворця і вирішити правні випадки не по думці старого закону, а так, якби вирішив його законотворець, коли б він знав про цей випадок. Суддя стоїть на сторожі права навіть проти законів» [1, С. 233–234].

Та найголовнішими у цій главі є ст. 49 «Право на материнство» і ст. 50 «Право на батьківство».

«Серйозно сприймати ці статті важко. Люди можуть жити незалежно від того, чи надає їм закон право на материнство»; «Спасибі Кодексу за те, що він дозволяє нам бути батьком і матір'ю».

Але ж так само хтось з іронією міг би б дякувати й Конституції України за «надане» право на життя і сумніватися в цінності ст. 27 Основного Закону. Слава Богу нікому це не спало на думку. «Студентські помилки професури», – так я дозволила собі відреагувати на хибне трактування високими науковими чинами сутності елементарних правових явищ (йшлося про презумпцію невинуватості), якими кожен юрист мав би оволодіти ще в студентські літа. Особливість природних прав, до яких належать й права на материнство та батьківство, полягає в тому, що держава їх не надає: в законах вона проголошує, закріплює ці права, дані Богом кожній людині, встановлюючи систему гарантій їхнього здійснення.

Ст. 49 і ст. 50 – це досягнення Сімейного кодексу України, а не його недолік. Вони б зробили честь кожній державі. Подиву гідне те, що Міністерство юстиції України цього не помітило, ратуючи за вилучення цих статей із чинного уже Кодексу. Спасибі народним депутатам В. Л. Мусіяці і В. В. Онопенку, які не допустили цієї ганьби.

«Удар під дих» намагалася завдати Сімейному кодексові спеціалістка з сімейної психології Г. Миронова. Але Кодекс вистояв, навіть не похитнувшись. Я ж довго не могла отямитися від її резюме: «Сімейний кодекс України кидає українське суспільство у прірву бездуховності» [3, С. 100]. Божевілля! Осуджувалося майже все, що я вважала його надбанням. Найперше – ст. 3 СК, яка визнала можливість створення жінкою і чоловіком сім'ї не лише на підставі

шлюбу. Караул! Треба захищати шлюб від агресії з боку «цивільного шлюбу», бо хто зна, куди це нас занесе.

Утім, шлюб зареєстрований і «цивільний шлюб» – це як бійці з різних вагових категорій. І хоча виконують вони ті самі соціальні функції, різнобічні принади першого є для мене незаперечними. «Ми прожили разом сім років і ось нарешті одружилися». І такі відносини спостерігаються на різних щаблях соціальної драбинки. Пригадаймо Миколу Лисенка, який у цивільному шлюбі мав шестеро дітей (перша дружина не дала згоди на розлучення). Та й Микита Хрущов одружився з Ніною Кухарчук лише наприкінці життя.

А скільки таких цивільних шлюбів склалося зараз, у час війни. Держава визнала право жінки та чоловіка на вибір форм організації сімейного життя і взяла його під свій захист, демонструючи цим цивілізацію любові. Доказом цього є стаття 74 СК, згідно з якою майно, придбане у цивільному шлюбі, є об'єктом права їхньої спільної сумісної власності. Проявом цивілізації любові стала й ст. 128 СК, яка вперше за багато років пов'язала можливість судового визнання нешлюбного батьківства лише з біологічним походженням дитини. Будь-яка інша обставина («народження дитини не бажав», «розлучатися зі своєю дружиною не маю наміру», «вона мене обдурила» тощо) не матиме юридичного значення. Експертиза ДНК вмиль усуне сумніви щодо батьківства.

«Це суперечить природному праву чоловіка мати дітей у зареєстрованому шлюбі». Виходить, що чоловік, який опинився з доброї волі на нешлюбній постелі, порушив своє ж природне права, тому потребує захисту. Читала це одкровення багато разів і щоразу не переставала дивуватися: як можна писати такі несусвітні речі.

«Вона, певно, виконувала чись замовлення», – почула спробу її виправдання. Боже, як низько ми впали. Іван Франко закликав боротися зі злом, а не толерувати його. Бо інакше воно ростиме і врешті подужає нас.

Великих, воістину, руйнувань завдав Сімейному кодексу Закон від 22 грудня 2006 р. І знову – грудень, п'ятниця, скорочений робочий день, настрої присутніх у залі небагатьох народних депутатів – «чемоданний», передноворічний. Більшість уже відпочиває. Тоді ще можна було голосувати ще принаймні – за двох-трьох. Тому, невідповідність кількості «живих» депутатів у залі і цифри на табло нікого не хвилювала. У передсвяткову п'ятницю, якщо була воля керівництва, можна було «протягнути» будь-який законопроект, як це сталося із згаданим уже Законом від 26 грудня 2002 р. Постраждала, найперше, ст. 31 «Заручини». Її я виборювала давно. І не лише під впливом аналогічної за назвою статті С. Дністрянського і законодавчої практики багатьох держав Європи, зокрема й Грузії і Молдови, а й, певно, під впливом генетичної туги за своїм, давнім. Потреба статті «Заручини» у Сімейному кодексі України була для мене очевидною. Вона тривалий час нуртувала, не даючи спокою. І завжди, якщо «у них» було щось мудре, гідне наслідування, а «в нас» його не було, пригадувала вигук Івана Франка: «Ми також в Європі!». Яюсь я запитала студентів Києво-Могилянської академії, в якій довелося працювати, що в Сімейному кодексі їм найбільше сподобалося, і вони відповіли: «Заручини». «Але ж це лише як брошка на сукні розкішної пані», – спробувала я їм заперечити. Втім така одностайна відповідь студентів підтвердила потребу відновлення свого. Для них, молодих це була як ниточка пам'яті предків, яка ось-ось могла обірватися. А пам'ять – ноша свята. Атаки Міністерства юстиції на ст. 31 СК під час обговорення проекту двічі вдалося відбити. Останній раз захистити її було нікому. На той час над Міністерством юстиції України ще витав руський дух, тому й не стало дивом його рівняння на «північну цивілізацію», адже в

кодексі рф заручин нема. Це – як у пісні, яку виконував В. Висоцький: «Якщо я чорна, ти мусиш бути саме такою».

Аргумент для цього був «залізний»: порушено принцип добровільності шлюбу, оскільки можливість відшкодування витрат на весілля через відмову від шлюбу примушуватиме нареченого чи наречену до шлюбу. Неправда!

До того ж зі ст. 31 СК виключили ч. 1 та 2, які стосувалися власне заручин, залишивши інші частини, в яких міститься припис про підстави для такого відшкодування. Отже, виграш для малоросів полягав лише в тому, що слово «заручини» виключили із тексту Кодексу. Переконана, не на завжди. У ст. 11 Конституції України зазначено, що держава сприяє розвитку історичної свідомості, традицій і культури української нації. Тому, для відновлення тексту ст. 31 СК охочі колись таки знайдуться. Потреба відшкодування матеріальних витрат, пов'язаних із готуванням до весілля, яке не відбулося, виникла задовго до прийняття Сімейного кодексу. І суди, хоча із деякою пересторогою, щораз задовольняли ці вимоги, керуючись загальною нормою деліктних зобов'язань. Віддавна снується думка про доцільність визнання права на матеріальну сатисфакцію моральної шкоди. Вважаю, що суспільство для цього майже готове. Та, допоки закінчиться його визрівання, можна скористатися механізмом захисту, сформульованим у ст. 297 ЦК «Право на повагу до гідності та честі». Це означатиме, що в разі, якщо, наприклад, наречений не прибув на реєстрацію шлюбу, бо передумав одружуватися, цим він завдав удару по гідності нареченої. І тому «з його кишені можна спитати».

Проблематичним завжди було визначення шлюбного віку. Міністерство юстиції вважало, що шлюбним віком має стати 18 років для обох наречених. Міністерство охорони здоров'я відзначило, що фізіологічна зрілість, зокрема й статева, і жіночого, і чоловічого організму настає лише у 19–20 років, але пропонувало встановити шлюбний вік однаковий – у 18 років. І лише Міністерство освіти і науки, на підставі соціологічних досліджень вагітності школярок (цифра була вражаюча), запропонувало зберегти чинний шлюбний вік: для чоловіків – у 18 років, а жінок – у 17 років.

Його аргументи й взяли до уваги. А як бути з тими юнками, які завагітніли чи навіть народили дитину до досягнення шлюбного віку? У ст. 23 СК запроваджено новий термін – «надання права» на шлюб (замість «скорочення шлюбного віку»). Суд міг надати це право особі, яка досягла 14 років, якщо встановить, що це відповідає її інтересам.

Народний депутат М. Томенко ініціював істотні зміни: шлюбний вік зараз однаковий – 18 років, а претендувати на надання права на шлюб можуть особи, яким виповнилося 16 років. Чи можуть звертатися до суду ті, хто не досяг ще цього віку? Пропоную ствердну відповідь, засновану на приписах частин 8 та 9 ст. 7 Кодексу: суду належить брати до уваги інтереси дитини (дитини-матері і зачатой дитини) і ґрунтувати своє рішення на засаді справедливості.

Суд не може сказати: «Заждіть» – і з формальних підстав відмовити в позові. Отже, нове правило статті 23 СК не є незламною твердю. Можливість розірвання шлюбу – своєрідний стандарт сімейного законодавства усіх держав Європи. Фільм «Розірвання шлюбу по-італійськи» наглядно продемонстрував, у що може перелитися заперечення цієї можливості. Поряд з таким уніфікованим законодавством, християнська Європа шанує заповідь: «Того, що з'єднав Господь, людина хай не розриває». Втім склалася цікава ситуація: той, хто переступає поріг церкви, про неї пам'ятає, але одразу забуває, переступивши поріг суду із заявою про розірвання

шлюбу. Отже, релігійне і мирське ставлення до розірвання шлюбу прямують паралельними шляхами. Можна б, звичайно, їх наблизити, якби церква перестала ставитися до розірвання шлюбу однаково негативно, незалежно від причини. Їй надала б право на вінчання тому, хто розірвав попередній шлюб. Але – це уже не наше, світське поле впливу.

«Розірвання шлюбу – аморальне». З такою заявою слід бути дуже обережним. Ризикну зробити висновок, що моральним засадам сучасного українського суспільства воно не суперечить. Це – як загальний посил. Втім, він аж ніяк виключає іншої оцінки, зважаючи на конкретику життя. Тому, якщо жінка, наприклад, вимагає розірвання шлюбу з понівеченим фізично і психічно учасником війни, з оцінкою ситуації я б не поспішала. Це саме стосується твердження про те, що право на розірвання шлюбу виникає в момент його укладення.

Новелою Сімейного кодексу є можливість розірвання шлюбу судом за спільною заявою дружини і чоловіка, які мають неповнолітніх дітей. У свій час професор Львівського університету Є. Г. Пушкар звертав увагу на хиби чинних тоді законів, які визнавали лише позовну форму судочинства щодо розірвання шлюбу: не зважаючи на те, що обоє бажали розлучення, хтось із них мусив зіграти процесуальну роль позивача, розкриваючи перед судом обставини їхнього подружнього життя, а інший – роль відповідача.

Ст. 109 СК припинила цю комедію. Суди уповноважені перевірити лише зміст укладеного ними договору про облаштування життя дитини після розірвання шлюбу на відповідність її інтересам. «Це призведе...», – знову заволали невдоволені. Втім – насправді лише до позитивного результату, оскільки збільшує шанси чоловіка та дружини, які були двома несумісними «половинками», зберегти взаємну повагу і уберегти дітей від додаткових душевних потрясінь.

Подив і розчарування викликало ініційоване Міністерством юстиції виключення з Кодексу ст. 117, яка визначала можливість поновлення судом розірваного шлюбу. Завдяки цьому, у разі примирення жінці і чоловікові не довелося б ще раз «ставати на рушничок щастя». За допомогою цієї правничої конструкції вони дістали можливість забути про розлуку і конфронтації, знову зійтися під спільним дахом, оминувши процедуру повторної реєстрації шлюбу. Чи розумною вона була? У цьому у мене не було жодного сумніву, адже спрощувалася дорога до відновлення сім'ї. Поновлення розірваного шлюбу могло викликати хіба що два питання: стосовно належності майна і стосовно батьківства дитини, зачатої після розірвання шлюбу. Втім, чинний правовий механізм був цілковито готовим до вирішення кожного з них.

Припис ст. 117 СК заслуговував не виключення, а подальшого розвитку.

Чимало видань, навіть далеких від права, опублікувало негативні відгуки на ст. 119, 120 СК, які визначили підставу, процедуру і наслідки встановлення режиму окремого проживання подружжя. А газета «Ваше здоров'я» підвела підсумок: «Спеціалісти різних галузей права категорично проти цього нововведення, яке нищить вікові уявлення про традиційний шлюб».

Але ж до чого тут уявлення про традиційний шлюб? Певно, такий мудрагелік сидів і в Міністерстві юстиції, бо не знав, що норма про сепарацію містилася в Договорі про правову допомогу і співпрацю між Україною і Туреччиною, ратифікованому Верховною Радою України ще 5 липня 2001 р. Укладення цього Договору засвідчило, що двері для включення відповідного припису в Сімейний кодекс України відкрито. Встановлення судом режиму окремого проживання не припиняє шлюб, а лише блокує дію презумпцій, породжених ним: презумпцію

права спільної сумісної власності та презумпцію батьківства. Порушенням конституційного права на вільний вибір місця проживання у ст. 119 СК й не пахне.

Цінність сепарації в тому, що за її допомогою можна відсунути в часі розірвання шлюбу або навіть запобігти цьому. Кому має належати заробітна плата: тому, хто її заробив, чи подружжю як об'єкт права їхньої спільної сумісної власності? Я цікавилася думкою з цього приводу багатьох і в результаті вибудувала таку модель: заробітна плата, пенсія, інші доходи – власність кожного з подружжя; водночас кожен з них зобов'язаний дбати про матеріальне забезпечення сім'ї. На виконання цього обов'язку кожен віддає частину свого доходу у сімейний бюджет. І оця кумульована сума стає спільною власністю подружжя.

Цю ідею й було закріплено у ч. 2 ст. 61 СК: «Об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія..., одержані одним із подружжя і внесені до сімейного бюджету або внесені на його особистий рахунок у банківську (кредитну) установу».

Новела налякала багатьох, що й призвело до відновлення «старого» правила про визнання доходів кожного з подружжя їхньою спільною сумісною власністю. Втім переляк був явно перебільшеним, адже в Сімейному кодексі містилося чимало запобіжників, які перешкодили б зловживанню з боку одного з подружжя. У результаті зміни ч. 2 ст. 61 СК судам під час вирішення спорів між подружжям полегшало: «Все майно – спільне; стверджуєш протилежне – доведи».

Принагідно хочу звернути увагу на зміст ч. 1 ст. 70 СК: у разі поділу спільного майна частки дружини і чоловіка є рівними, якщо інше не встановлено законом або договором. Тобто слово «є» – як імператив має означати, що відсутність такого договору між подружжям засвідчує їхню згоду з рівністю часток, проголошеною в законі, навіть якщо обставини їхнього життя давали підставу для їх нерівності. Суд за їхнього життя може відійти від цієї рівності. Коли ж спір ведуть спадкоємці, зменшення частки, яка припадала покійному, є недопустимим.

Важко перенісши наявність ч. 4 ст. 3 СК, відповідно до якої статус сім'ї отримала й «цивільна пара», цнотливе Міністерство юстиції України взялося рятувати ситуацію, добившись внесення у ст. 74 та 91 СК застереження «якщо не перебуває у будь-якому іншому шлюбі». З українською мовою у ньому не все гаразд, але тут – не про це. Моралісти з Міністерства юстиції хотіли цим застереженням зробити своєрідну сегрегацію, розділивши ці пари на два види: перша – ніхто з них в шлюбі з іншою особою не перебуває; друга – хтось із них або навіть обоє «втекли» із зареєстрованого шлюбу, не розірвавши його. Це уточнення має означати, що в разі, коли, наприклад, чоловік фактично проживає з жінкою, шлюб якої з іншим чоловіком не розірвано, майно, нажите ними, не вважається спільною сумісною власністю, а є власністю спільною частковою. Тому доведеться доказувати, хто і скільки вклав праці і коштів у його придбання. Цей юридичний механізм засадничо не годиться до сім'ї, бо довелося б щораз заповнювати «амбарну книгу». Так само і з правом на аліменти: його не матиме та, що пішла до іншого, не розірвавши шлюбу. Якщо окреме проживання подружжя зумовлене їхнім небажанням збереження сім'ї, можна вести мову про не лише фактичне, а й юридичне припинення сім'ї. Отже, наявність шлюбу не є достатнім доказом збереження сім'ї. І – навпаки, розпад сім'ї можна констатувати на тлі збереженого шлюбу. Вважаю, що доповнення до ст. 74 та 91 СК не має юридичної ваги. Його належало б виключити і тоді суд сам би вирішував, чому, кому і скільки. Чимало світоглядних змін стосується відносин між батьками і дітьми. Кризь весь Кодекс проходить утвердження поваги до дитини, на загальному тлі поваги до кожного

учасника сімейних відносин. Найперше, воно проявилось в обов'язку забрати дитину з пологового будинку. Відмову від дитини оголошено такою, що суперечить моральним засадам суспільства. За дитиною визнано право на індивідуальність, право бути почутою при вирішенні питань її життя.

У ст. 150 СК вперше заборонено фізичні та інші покарання, які принижують її людську гідність. Дитину оголошено власником майна, яке забезпечує їй фізичний і духовний розвиток.

Повагу до дитини можна побачити й у ст. 128 СК, яка по-іншому визначила підстави для судового визнання батьківства. А також у багатьох інших статтях, над якими воно витає майже зримо. Яюсь багато років тому я випадково потрапила на специфічний форум, на якому професор Ф. В. Дахно зібрав батьків і дітей, народжених «із пробірки». Дітей, перед якими він відкрив двері життя. По залі бігали десятки витворів науки, в тому числі й двійнята і трійнята, за якими спостерігали щасливі батьки. Поява таких дітей здійняла справжній галас: Боже це чи не Боже, а тому – гоже чи не гоже? До числа противників доєдналися богослови: «Безпліддя, можливо, це кара Божа, яку кожен повинен прийняти»; «убивають зайвого заплідненого ембріона».

Дебатують щодо цього й досі, а тим часом такі маленькі герої давно вирости і, певно, подарували вже Україні своїх соколят. Тож Боже це диво чи не Боже? Розвиток допоміжних репродуктивних технологій, в чому успіхи українських вчених, був незаперечним і вимагав потужної юридичної підтримки – на рівні закону. Ст. 123 СК «Визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій» стала такою. І зараз, коли чую розмови про її цінність, веселішаю від думки, що у вирішенні проблеми забезпечення права на материнство та права на батьківства є й часточка мого серця. З правом на повагу органічно пов'язано право на правду. І це право охоплює різні сторони відносин між батьками і дітьми, між іншими членами сім'ї. Правда потрібна при укладенні і функціонуванні шлюбу, у стосунках між батьками і дітьми, у сфері особистих та майнових відносин між ними. Серед багатьох проблем щодо змісту цього права зупинюся лише на одній.

Чи морально надавати «чоловікові з вулиці» право заперечувати факт батьківства шлюбного чоловіка матері дитини і вимагати від суду визнання свого батьківства?

У ст. 129 СК таке право йому надано. «Сімейний кодекс увійшов у подружню спальню», – заявив хтось із журналістів. Дехто з опонентів побачив у цьому зневагу до моралі, мовляв, шлюбне батьківство – це особливий моноліт, якого ніхто, окрім самого чоловіка, оспорити не може. Вістря спору тут – у визначенні того, що можна покласти під мікроскоп моральності і як виміряти питому вагу сорому чи навіть гріха кожної дійової особи. Цим приписом визнано право на правду, якою гіркою вона б не була для того, хто її шукає. Водночас він може стати пересторогою: все приховуване стане колись явним, тому остерігайтеся зрад. Вразила «на повал» агресія Міністерства юстиції проти ст. 153 СК, у первісній редакції якої батькам та дітям було надано право на безперешкодне спілкування між собою, якщо хтось із них перебував у надзвичайній ситуації. Поштовокм до відстоювання цього припису був реальний факт: в поліції катували дівчину, примушуючи її зізнатися у вбивстві, якого вона, як згодом з'ясувалося, не вчиняла. Газета опублікувала її світліни до і після затримання. Якби батьки мали змогу спостерігати за станом дитини, цього могло б й не статися.

Ст. 153 СК повністю узгоджувалася із Конвенцією про права дитини, Європейською конвенцією про контакт з дітьми, яку Верховна Рада України ратифікувала 2006 р. Її благородна місія була очевидною. Проте для її здійснення потрібні були зусилля усієї правоохоронної системи, до чого вона не була готова.

У результаті зміни, внесеної Законом від 22 грудня 2006 р., це право було обтяжене умовою: «крім випадків, коли це право обмежене законом». Це означало, що ті обмеження, які мали б припинитися у зв'язку дією ст. 153 СК, продовжили своє життя. За три роки чинності припису ст. 153 СК ніхто й не збирався забезпечити його виконання. Фактично відбулося відібрання права, яким батьки були наділені майже три роки тому. В результаті їм доводиться знову випрошувати у слідчих дозволу на зустрічі зі своїми заарештованими дітьми і, можливо, їм це право дадуть – один раз на місяць. Принагідно хочу звернути увагу на ст. 22 Конституції України: при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Можна було продовжити відстоювання первісного змісту статті 153 СК, звернувшись до Конституційного Суду України. Але цим шансом ніхто не скористався.

«Аліментною революцією» я назвала зміни, які торкнулися регулювання відносин з утримання. Вони – масштабні. Серед особливо важливих відзначу надання тому з подружжя, з ким проживає дитина-інвалід, права на аліменти протягом усього часу інвалідності. Всім зрозуміло, що проживання з такою дитиною – це щоденна важка праця і психологічна напруга, тому той, хто далеко від цих щоденних випробувань, має надавати допомогу тому, хто поруч з ними. У цьому разі йдеться, звісно, про одночасний аліментний обов'язок і щодо дитини. А може, тут слід вести мову не про сплату аліментів, а про плату за виконувану роботу, і не пов'язувати її з потребою матеріальної допомоги? Такий погляд на проблему має підставу бути почутим.

Багатох обурило надання права на аліменти після розірвання шлюбу тому, хто є працездатним. «Як можна? Це суперечить...». Але ж у ч. 4 ст. 76 СК йдеться про особливі ситуації, і саме тому вони потребують особливого реагування. Та й тривалість такого права обмежена – 3 роки. У цьому приписі втілено ідею відповідальності за того, хто тривалий час піклувався про сім'ю, дітей, забуваючи про себе. «Я відповідальний за жінку, яка дала мені кохання», – казав Георгій Якутович, двічі лауреат Шевченківської премії. У цьому аліментному обов'язку – саме про це.

Протест з боку Міністерства юстиції викликала ст. 91 СК, в якій право на аліменти вперше «перейшло» поріг цивільного шлюбу. У мене перед очима була, як своєрідний експонат, сім'я сусідів, які мирно, спокійно жили багато років, але, як виявилось згодом, без шлюбу. На неї, як на манекен, я надягала проекти нових законодавчих рішень. І щораз – у десятку. Так було і з цією статтею. Тому, висновок щодо неї у мене незмінний: надання права на аліменти тому, хто перебуває в цивільному шлюбі, засвідчує повагу до вибору форми організації сімейного життя і так само утверджує почуття обов'язку перед тим, хто дав тобі кохання. Це скріплює повагу до самого себе, що для нас є дуже важливим.

Важко далось подолання супротиву ідеї відмови від фіксованого в Кодексі розміру аліментів (1/4 – одній дитині, 1/3 – двом, 1/2 – трьом і більше дітей). Адже закон бачить всіх одночасно і здалеку, суд – кожного і зблизька. Саме тому суду надано право самому визначити розмір аліментів, з урахуванням різних обставин, визначених законом.

Один із депутатів-комуністів, який платив аліменти дітям у першому шлюбі, налякавшись перспективою збільшення розміру аліментів, намовив фракцію, і всі, окрім двох, одностайно не підтримали Кодекс у другому та третьому читаннях. Потім цим двом інакодумцям довелося виправдовуватися за непокору «лінії партії». На щастя, на той момент інша частина народних депутатів звільнилася уже від медведчуківського впливу, тому демарш комуністів на подальшу долю Кодексу не вплинув.

Спротив чинився й можливості своєрідної заміни: дитина втрачала право на аліменти, але отримувала право власності на нерухомість, відповідно – платник аліментів втрачав право власності на нерухомість, але звільнявся від аліментного обов'язку щодо дитини. «Дитина матиме квартиру вже завтра, а з іншими проблемами впорасмося якимось самі», – так вважала не одна матір, радіючи можливості, наданій ст. 190 СК. Аргументом «проти» також стала вигадка про порушення цим прав дитини. Не хотіли опоненти бачити того, що така заміна може здійснитися лише під контролем того з батьків, з ким проживає дитина, та органу опіки та піклування, що мало б застерегти від таких порушень. Масове невиконання рішень суду про стягнення аліментів, великі суми заборгованості вимагали прийняття рішучих заходів супротиву. Серед них особлива надія була на встановлення пені. І ст. 196 СК вперше її справдила.

Юридичне управління Верховної Ради виступило проти, вважаючи, що пеня може стягуватися лише за невиконання цивільного договірної обов'язку. Помилка була очевидною, оскільки Податковий кодекс на той час уже карав пенею за прострочення сплати податків. Отже, пеня давно стала загальною юридичною санкцією за ухилення від виконання грошового обов'язку. Первинний розмір пені – 0,5 відсотка в процесі обговорення проєкту збільшили до 1 відсотка за кожен день прострочення. Видавалося, що механізм її нарахування максимально простий: належало визначити розмір аліментів, які припадали на один день, далі – вирахувати від цієї суми 1 відсоток пені, а потім помножити його на число прострочених днів.

Суди ж пішли іншим шляхом: визначали спершу кількість усіх прострочених днів, загальну суму заборгованості за всі ці дні, а потім вираховували з неї розмір пені, помісячно зменшуючи його на один місяць. Тобто, якщо, приміром, заборгованість тривала 20 місяців, нараховували спершу пеню за всі 20 місяців, наступного місяця – за 19 і так – зі зменшенням до кінця. В результаті платникові аліментів доводилося платити пеню за останній місяць – аж 20 разів.

На зауваження про порушення вимоги ст. 62 Конституції, яка забороняє застосовувати двічі одне й те саме покарання за одне і те саме правопорушення, вперто не звертали увагу. Після багатьох років наруги над Основним Законом, у ст. 196 СК внесли зміни, які, на подив, завуальовано освятили цю незаконну практику. Чимало зусиль довелося докласти для відстоювання нового погляду на різні аспекти усиновлення. Найперше, чинився опір усиновленню повнолітньої особи, бо це, наче, може призвести до сексуальної експлуатації. Принагідно нагадаю читачеві слова Івана Франка: «Добрий все бачить добре, Підлий – лиш підле у других». Опоненти не знали українського звичаєвого права, коли літні люди брали повнолітнього сироту за свого. Траплялося, що брали за своїх навіть молоде подружжя.

Для їхнього заспокоєння довелося у ч. 2 ст. 208 СК помістити застереження: «у виняткових випадках». Воно – як юридична вуаль, значення якої не варт перебільшувати. На той час я вже знала про випадок, коли батьки після втрати сина

зустріли дуже схожого на нього сироту, але повнолітнього. Отримано документи з іншою датою народження, відбулося рішення суду про усиновлення. Дізнавшись про це, один із львівських прокурорів порушив кримінальну справу і пред'явив позов про визнання усиновлення недійсним. Суд позов задовольнив. Але доля цього юнака уже вирішена і нові батьки навряд чи виженуть його зі свого дому.

Самотня жінка, працюючи у дитячому будинку, облюбувала маленького хлопчика, щоразу на вихідні забирала його додому. Від нього вона вперше почула слово «мама». Хлопчик виріс, пішов до армії, а згодом повернувся до рідної йому оселі. Тож невже у цій ситуації можна було заперечувати можливість усиновлення?!

Ці реальні життєві передісторії, а майже кожна новела Кодексу її мала, ставали знаряддям, за допомогою якого мені вдавалося переконати колег-депутатів у потребі змін. У деякого навіть наверталися сльози.

Так, Я. М. Шевченко завзято противилася можливості позбавлення батьківських прав усиновлювача, вважаючи це абсурдом: батьківські права є наслідком біологічного походження, а батьківські права усиновлювача є наслідком рішення суду, тому до того усиновлювача, котрий, наприклад, знущався над дитиною, можна застосувати лише скасування усиновлення.

І перше, і друге – поганий фінал для дитини-сироти. Та, якщо глянути на проблему з точки зору її інтересів, побачимо, що позбавлення усиновлювача батьківських прав залишає їй шанс не повернутися у стан сирітства: вона й надалі житиме в колі реальної нової родини (баби, діда), матиме право на аліменти, на житло. Зрештою, з часом може відбутися відновлення цих прав.

«Я не бачу підстав», – часто заявляла колега. Втім «не бачити» можна й через вади зору, а не тому, що перед тобою чогось нема. У Кодексі вперше усиновленій дитині, яка досягла 14 років, надано право знати історію свого походження. І телепередача «Свої» не раз засвідчила цінність цієї новели. Тривалий час майже забутий був інститут патронату. Більшість про нього й не чули. Між тим у ньому чаївся чималий допоміжний арсенал порятунку дитини, позбавленої батьківського піклування. Глава 20 «Патронат на дітьми» витримала численні атаки Міністерства юстиції, які не припинилися навіть після набрання Кодексом чинності. Я була на засіданні Комітету з правової політики Верховної Ради, на якому розглядалася пропозиція про її виключення. Представник Міністерства юстиції, разом зі своїми аргументами, виглядав дуже непереконливо. Для працівників Міністерства юстиції патронат багато років був у статусі бідного родича. «Ми хотіли тебе позбутися (абортувати). Не вийшло, тому й сиди мовчки», – десь приблизно так можна охарактеризувати ставлення чиновників до патронату. Але чому? Мабуть, тому, що патронат є договірною формою взяття дитини на виховання, за якою довелось б наглядати. Викинути – набагато легше. І лише в останні роки «Патронат» витягнули із чиновницького столу. І він вмить запрацював. У Сімейному кодексі України є чимало інших новел, які вдалося відстояти.

Зміст Сімейного кодексу засвідчив, що ми нарешті вирвалися на магістральний шлях вироблення власної правничої ідеології, джерелами якої є звичаї, традиції українського народу, наша культура, наша правнича думка. Запозичивши з європейського законодавства низку правових конструкцій, ми внесли до загальноєвропейської скарбниці чимало власних ідей, які можуть стати корисними для наших близьких і далеких знайомих. Сімейний кодекс України – це живий організм, здатний, за допомогою верховенства права, прилаштуватися до кожної життєвої ситуації. Сказане вище дало мені підставу виділити кілька світоглядних підвалин Сімейного кодексу. Їх я, за давньою для себе звичкою, умовно посаджу за

круглий стіл. Саме – круглий, за яким немає першого місця. Де всі місця вкупі становлять єдину сутність. І попрошу шановного читача самому вибрати зі Сімейного кодексу конкретні приписи, які розкрили б зміст кожної з них.

Почну з *ідеології ненасильства*, яка полягає у свободі, повазі до вибору, можливості договірного регулювання сімейних відносин, забороні фізичних покарань дитини, відмові від різноманітних заборон, які не мали цінності і достатнього обґрунтування [6, С. 6]. Біля неї розмістимо *право на повагу*, яке у Сімейному кодексі отримало багатоголосне звучання. Носієм цього права є кожен учасник сімейних відносин. А навпроти – *цивілізацію любові*. Цей термін подарували мені ангели відразу після прийняття Сімейного кодексу. І він, серед важливих, виявився фундаментальним. Подружжя – це любов. Батьки і діти – це любов. Брати і сестри – це любов. Бабуся, дідусь і внуки – це також любов. І Сімейний кодекс постарався, «щоб кривди між них не було». Сімейний кодекс України не може зробити людей щасливими. Його покликання: скоротити і полегшити кожній людині дорогу до щастя. Як грім з ясного неба, прозвучав кілька років тому заклик до рекодифікації цивільного права. Її ідеолог Н. С. Кузнєцова, забувши про свої проблеми під час опрацювання проєкту чинного Цивільного кодексу України, проголосила концепцію нового Цивільного кодексу України: з книгою «Сімейне право» і без сумного супроводу Господарським кодексом.

Віднедавна від включення «Сімейного права» в «єдину цивілістичну купель», кажуть, відмовилися, збагнувши, що Цивільний кодекс – це не сукупність, а система. Зібрати всі цивілістичні статті зі всіх кодексів докупити, в один Цивільний кодекс не складно, а от вибудувати з них систему – надто не просто. Якось професор В. І. Кисіль пояснив азарт до оновлення Цивільного кодексу одним словом: гроші. Зараз їх обмаль та й не на часі, бо йде війна. Поживем – побачим. Можливо, хтось запропонує носіям цієї ідеї більш вигідне діло, і тоді нарешті панування золотого тільця в українській цивілістичній науці згине, як роса на сонці.

Список використаних джерел

1. Дністрянський С. Українська юридична думка / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ, 1998. С. 233–234.
2. Жилинкова Ирина. Непредвзятый профессиональный анализ некоторых норм Семейного кодекса Украины. *Юридическая практика*. № 24. 15 июня 2004 года. С. 13.
3. Миронова Г. Моральні засади Сімейного кодексу України. *Право України*. 2004. № 4. С. 100.
4. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Українська культура. Київ, 2002. С. 123.
5. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: погляд у майбутнє. *Право України*. 2001. № 2. С. 68.
6. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України – утвердження ідеології ненасильства. *Адвокат*. 2002. № 4. С. 6.
7. Шевченко Я. М. Проблеми нового Сімейного кодексу України. *Проблеми законності*. Харків. 2003. Вип. 63. С. 10.
8. Ярема А. Г., Давиденко Г. І. Застосування судами нового сімейного законодавства. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 2.

References

1. Dnistrans'kyj, S. (1998). *Ukrains'ka iurydychna dumka* / ed. Y. Shemshuchenko. Kyiv, 233–234.

2. Zhylynkova, I. (2004). Nepredvziatyj professyonal'nyj analiz nekotorykh norm Semejnogo kodeksa Ukrainy. *Yurydycheskaia praktyka*, No. 24., 13.
3. Myronova, H. (2004). Moral'ni zasady Simejnogo kodeksu Ukrainy, *Pravo Ukrainy*, No. 4, 100.
4. Ohiienko, I. (Mytropolyt Ilarion) (2002). *Ukrains'ka kul'tura*. Kyiv. 123.
5. Romovs'ka, Z. (2001). Simejnyj kodeks Ukrainy: pohliad u majbutnie. *Pravo Ukrainy*. No. 2. 68.
6. Romovs'ka, Z. (2002). Simejnyj kodeks Ukrainy – utverdzhenia ideolohii nenasytstva. *Advokat*, No. 4, 6.
7. Shevchenko, Y. (2003). Problemy novoho Simejnogo kodeksu Ukrainy. *Problemy zakonnosti*, Kharkiv, No. 63,10.
8. Yarema, A., & Davydenko, H. (2003). Zastosuvannia sudamy novoho simejnogo zakonodavstva. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*, No. 2.

FAMILY CODE OF UKRAINE: HISTORY – THROUGH TEARS

Zoryslava Romovska

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: zoryslava.romovska@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0005-9060-7926*

In the article, the author shares information about the history of the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of the Family Code of Ukraine, the draft of which she was the author, and the difficult atmosphere of its adoption in confrontation with those who firmly held on to the Soviet model of regulation of family relations.

The author analyses the main comments to the draft made by the “advocates of yesterday”. These were, first and foremost, their views on the grounds for creating a family. They categorically denied the possibility of a woman and a man creating a family ‘bypassing’ marriage.

Article 3 of the Family Code recognises this possibility for the first time.

In this way, the Code fulfils the requirement of Article 24 of the Constitution of Ukraine on the inadmissibility of discrimination on any grounds, and also recognises the human right to choose the forms of organisation of one's family life and respect for this choice.

The Family Code of Ukraine is a worldview legislative document that, while regulating family relations, also performs the function of education, affirming universal humanitarian values.

Three conceptual and ideological lines are drawn throughout the Code, which intertwine and complement each other.

First and foremost, it is the affirmation of the ideology of non-violence, one of the manifestations of which is the possibility of contractual regulation of family relations (previously they could be regulated exclusively by law).

Next: the civilisation of love. The Family Code has implemented it by endowing participants in family relations with new rights and responsibilities, asserting responsibility for the fate of everyone around you, for the one who gave you love. One of the manifestations of this civilisation is the possibility for a court to make a decision on the recognition of paternity on the basis of biological descent alone. The prohibition of corporal punishment is both a manifestation of a civilisation of love and resistance to violence.

This civilisation of love is evidenced in Chapter 6, “Personal Non-Property Rights and Duties of Spouses”. It begins with Article 49 “The Right to Motherhood” and Article 50 “The Right to Fatherhood”. And then there are the articles that gave legal meaning to such concepts as “respect” and “love”. As a result, the sense of duty based on love sounded differently.

The third such line is respect for each participant in family relations.

The article informs the reader about acts of “aggression” against the Family Code initiated by the Ministry of Justice of Ukraine. For example, regarding engagement, solemn registration of marriage, court restoration of a dissolved marriage, visits of parents with detained children, etc. (We are all in the process of growing).

The Family Code of Ukraine is modern, based on fairness and rationality. However, we understand that the good has its enemy – the best, and the best is even better. It is only necessary that the existence of these traits is proved by real experts.

Keywords: family law, draft law, ideology of non-violence, right to respect, civilisation of love.

*Стаття: надійшла до редакції 29.04.2024
прийнята до друку 30.04.2024*